

برنامهٔ دستی تفسیر و علوم قرآنی دورهٔ متوسطه رشتهٔ «علوم و معارف اسلامی»

اشاره

موضوعات ضروری آموزش قرآن مانند: روخوانی، روان خوانی، صحت قرائت، توانایی درک معنای عبارات و آیات سادهٔ قرآن، آشنایی با معارف انسان‌ساز آن و تدبر در آیات الهی را در حد امکان شامل شود.

دانش آموزان پیش از ورود به این رشتهٔ تحصیلی در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی، هم‌چون سایر دانش آموزان، به اهداف مقدماتی آموزش قرآن، یعنی توانایی خواندن قرآن کریم و درک معنای عبارات و آیات سادهٔ قرآن دست پیدا می‌کنند و از آن‌جا که در دورهٔ متوسطه، در رشتهٔ علوم و معارف اسلامی تحصیل می‌کنند، باید با اهداف میانی آموزش قرآن، یعنی آشنایی بیش‌تر با قرآن کریم و معارف انسان‌ساز آن، چگونگی تدبر در آیات الهی و شیوه‌های تفسیر این کتاب آسمانی نیز

قرآن، پیام روشن الهی است که همهٔ انسان‌ها را به راستی و رستگاری دعوت می‌کند. از صدر اسلام تاکنون، آموزش این پیام جاودانهٔ الهی، از مهم‌ترین اهداف تعلیم و تربیت در میان مسلمانان بوده است.

مهم‌ترین رویکرد برنامهٔ آموزش قرآن به‌ویژه برای دانش آموزان رشتهٔ علوم و معارف اسلامی که اهداف و سایر بخش‌های این آموزش را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد، جامعیت آموزش قرآن است؛ یعنی آموزش قرآن باید به نحوی باشد که از یک سو همهٔ حیطه‌های یادگیری را شامل شود و به‌ویژه بر حیطهٔ عاطفی که متکفل ایجاد و تقویت انس و علاقهٔ دانش آموزان به قرآن و یادگیری آن است، تأکید ورزد و از سوی دیگر، تمامی

مباحث تفسیری از یکدیگر گسسته نیستند، بلکه هر جزء در ساختن یک سازمان و چارچوب روشنی که قرآن کریم متکفل بیان آن است، نقش روشنی دارد

درصد بیان یک طرح کلی از آغاز و انجام هستی و حکیمانه بودن آن و نیز مشخص کردن

جایگاه انسان در نظام هستی و بیان مراحل وجودی او و نشان دادن غایت و هدف اصلی انسان در زندگی دنیا و عوامل اصلی فلاح و رستگاری و یا خسران اوست.

به عبارت دیگر، مباحث تفسیری از یکدیگر گسسته نیستند، بلکه هر جزء در ساختن یک سازمان و چارچوب روشنی که قرآن کریم متکفل بیان آن است، نقش روشنی دارد.

اصول حاکم بر برنامه

مراحل برنامه‌ریزی، در پرتو اصول زیر انجام می‌پذیرد:

۱. توجه به رعایت توازن بین درک و فهم دانش‌آموزان و موضوعات مطرح‌شده

از آن‌جا که علوم و معارف قرآنی و مباحث تفسیری، در سطوح متفاوت قابل طرح و ارائه است، برای دستیابی به اهداف آموزشی و تربیتی در برنامه‌ریزی این درس، توجه به میزان درک و فهم دانش‌آموزان و علاقه‌مندی آنان به مباحث مطرح‌شده، کاملاً ضروری است.

۲. کاربردی بودن مباحث با توجه به نیازهای فردی و اجتماعی با توجه به ضرورت بهره‌مندی دانش‌آموزان و نسل جوان از معارف قرآنی و سرچشمه جوشان وحی، مطالب و مباحث به‌گونه‌ای گزینش و طرح می‌شود که پاسخ‌گوی نیازهای فکری و روحی دانش‌آموزان و شرایط حاکم بر جامعه باشد.

۳. اولویت‌بندی مطالب با رعایت تنوع و جذابیت آن‌ها با توجه به روحیات دانش‌آموزان و اهمیت ایجاد علاقه‌مندی به استفاده از مفاهیم و معارف قرآنی، موضوعات و شیوه‌های طرح مباحث باید متنوع و جذاب باشند.

۴. ارتباط طولی و عرضی مباحث با یکدیگر به‌منظور امکان درک مطالب و توانایی فعالیت‌های آموزشی توسط دانش‌آموزان و نیز انسجام مفاهیم آموزشی، محتوای درس و سازمان‌دهی آن باید با مطالب درس دیگر در همان کتاب و با مطالب سایر دروس در این رشته، تناسب و هماهنگی داشته باشد.

۵. بهره‌گیری از متن قرآن کریم در برنامه‌ریزی این درس و تدوین محتوای آن، سعی بر آن بوده است که موضوعات، براساس تبیین آن‌ها در قرآن کریم طرح شود. بدیهی است در بیان موضوعات، در صورت نیاز

آشنا شوند.

برای رسیدن به این هدف، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی در

رشته معارف و علوم اسلامی، پس از تصویب سه‌عنوان درسی تفسیر و علوم قرآنی، آشنایی با مفردات قرآنی و قرائت و تجوید قرآن، براساس ابلاغ شورای عالی آموزش و پرورش، به تدوین و تألیف متون آموزشی دروس فوق اقدام کرد.

در این راستا، ابتدا راهنمای برنامه درسی که طرح و نقشه تفصیلی هر درس به‌همراه مراحل گوناگون آن است، طی جلسات مشترک بین استادان مدرسه عالی شهید مطهری و شورای گروه قرآن دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی تهیه شد.

امید است با عنایات خداوند متعال، اقدامات انجام‌شده برای دانش‌آموزان رشته علوم و معارف اسلامی، در انس بیش‌تر با قرآن و نشر فرهنگ اسلامی راه‌گشا باشد.

کلیدواژه‌ها: تفسیر، علوم قرآنی، معارف قرآنی، برنامه درسی، مفاهیم اساسی.

رویکرد حاکم بر برنامه

رویکرد درس تفسیر و علوم قرآنی در دو بخش خلاصه می‌شود:

الف) بهره‌گیری از متن قرآن کریم

هر چند در این درس، دانش‌آموزان با مباحث تفسیری و علوم قرآنی آشنایی شوند، ولی نوع مباحث طرح‌شده و شیوه ارائه آن‌ها، باید به‌گونه‌ای باشد که از یک‌سو به دانش‌آموز بیاموزد چگونه می‌توان به‌طور مستقیم از قرآن کریم بهره گرفت و از سوی دیگر دانش‌آموز در باید که ضروری‌ترین و مناسب‌ترین مباحث در علوم و تفسیر قرآن، مباحثی هستند که به نوعی در خود قرآن کریم طرح شده‌اند.

این امر، فواید جانبی دیگری هم‌چون عادت کردن در ارجاع مسائل به قرآن کریم نیز دارد.

ب) دستیابی به طرح کلی مباحث اساسی قرآن کریم ارائه مباحث تفسیری باید به نحوی باشد که دانش‌آموزان علاوه بر آن که با بخشی از معارف قرآن کریم آشنایی شوند، بتوانند به‌طور نسبی به این درک دست یابند که قرآن کریم هر چند به ظاهر مباحث متنوع و پراکنده‌ای را طرح کرده است، ولی کاملاً

اهداف درس تفسیر و علوم قرآنی (۱ و ۲) (پایه دوم و سوم متوسطه)

الف) حیطه شناختی

۱. شناخت قرآن و آشنایی با برخی از مهم‌ترین موضوعات مربوط به آن مانند وحی، نزول، اعجاز، ظاهر و باطن قرآن کریم و...
۲. آشنایی با شرایط و آداب فهم قرآن کریم و بهره‌مندی از آن
۳. آشنایی با علم تفسیر قرآن کریم و ضرورت و اهمیت آن
۴. آشنایی با مهم‌ترین روش‌های تفسیر قرآن کریم
۵. آشنایی با آسیب‌های روش‌های نامناسب تفسیر قرآن کریم
۶. فراگیری تفسیر برخی از موضوعات و سوره‌های قرآن کریم
۷. آشنایی بانقش و جایگاه ویژه قرآن کریم در کسب معارف اسلامی

ب) حیطه مهارتی

۱. توانایی تحقیق درباره موضوعات قرآنی و ارائه تفسیر ساده موضوعی
۲. توانایی بهره‌گیری از برخی تفاسیر مشهور قرآن کریم
۳. تقویت و توسعه توانایی درک معنای آیات قرآن کریم

ج) حیطه عاطفی

۱. انس با قرآن کریم و بهره‌گیری از آن در اندیشه و عمل
 ۲. علاقه به کسب آداب ظاهری و باطنی در فهم قرآن و بهره‌مندی از آن در اندیشه و عمل
 ۳. احساس نیاز به بهره‌مندی از قرآن کریم در پاسخ‌گویی به نیازهای فردی و اجتماعی
- تذکر: مباحث دودرس علوم و تفسیر قرآن ۱ و ۲ پیوسته است و هر دو باهم متکفل دست‌یابی به اهداف فوق هستند و چنین نیست که درس تفسیر و علوم قرآنی ۲، تفصیل مباحث درس ۱ باشد.

از روایات معصومین علیهم‌السلام، تفاسیر و اقوال مشهور نیز استفاده خواهد شد.

۶. دست‌یابی به طرح کلی مباحث اساسی قرآن کریم

در طرح مباحث تفسیری و علوم قرآنی، سعی بر آن است که ضمن دست‌یابی به اهداف جزئی این درس، و علاوه بر آن، دانش‌آموزان بتوانند پس از این آموزش، با طرح کلی قرآن در مباحث اصلی توحید، نبوت، حیات انسان در دنیا و حکمت آن، حیات اخروی و... آشنا شوند.

۷. استفاده از روایات معصومین (ع) در بیان جزئیات و ریز مباحث در تفسیر قرآن و علوم قرآنی

از آن‌جا که روایات رسیده از معصومین (ع)، موثق‌ترین منبع تفسیری برای تفسیر آیات قرآن کریم است، بدین لحاظ در تبیین آیات و جزئیات تفسیری آن، روایات معصومین ملاک و معیار است.

۸. پرهیز از طرح مباحث اختلافی، غیرضروری و مطالب شبهه برانگیز

با توجه به محدودیت‌هایی هم‌چون فرصت کم، میزان توانایی درک و فهم دانش‌آموزان و... امکان طرح و بررسی اقوال مختلف که برای دانش‌آموزان شبهه‌برانگیز است، و فرصت طرح آن در کتاب درسی وجود ندارد. بدین لحاظ در برنامه‌ریزی‌های این دروس، بر بیان اقوال متقن تأکید می‌شود.

۹. آشنایی با روش‌های تفسیر ضمن طرح مباحث دروس

محتوا و فعالیت‌های آموزشی باید به‌نحوی سازمان‌دهی شود که آشنایی با روش‌های تفسیر و نیز کتاب‌های معتبر تفسیر، در ضمن طرح مباحث دروس حاصل شود. به عبارت دیگر، در برخی از دروس صرفاً به بیان مطالب علمی و در برخی از دروس صرفاً به بیان روش‌ها پرداخته نمی‌شود.

مفاهیم اساسی و تعمیم‌ها در تفسیر و علوم قرآنی (۱) «پایه دوم متوسطه»

تعمیم‌ها

مفاهیم اساسی

۱. وحی به معنای تفهیم رمزی است (معنای لغوی وحی).
۲. خدای رحمان مبدأ وحی است.
۳. وحی در قرآن مصادیق مختلفی دارد (وحی به معنای عام، وحی به معنای خاص).
۴. ویژگی‌های مهم وحی به پیامبران عبارت است از:

الف) دریافت، نه جوشش

ب) وجود تشریفات خاص در ارسال وحی برای مصونیت پیام

ج) حجیت پیام

وحی

نزول قرآن

۱. حقیقت قرآن از سوی خدای متعال به زبان عربی مبین نازل شده است.
۲. نزول قرآن برای امکان دست‌یابی بشر به حقایق آن و فراهم آمدن زمینه لازم جهت تدبر و تفکر در آن است.
۳. قرآن بر قلب مبارک پیامبر اکرم(ص) به زبان عربی مبین نازل شده است.
۴. روح‌القدس (حضرت جبرئیل) واسطه نزول قرآن است.
۵. قرآن در طی ۲۳ سال به تدریج بر پیامبر اکرم(ص) نازل شده است، هر چند برخی از صاحب‌نظران به نزول یکباره قرآن نیز معتقدند.
۶. آیات قرآن کریم از نظر زمان یا مکان نزول، به آیات مکی و مدنی تقسیم می‌شوند.
۷. آیات مکی و مدنی ویژگی‌های خاصی دارند.

اعجاز قرآن

۱. قرآن مانند همه کتاب‌های آسمانی، نور، رحمت و هدایت الهی است.
۲. قرآن نسبت به سایر کتب آسمانی، امتیازات خاصی دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: الف) معجزه جاوید و سند اصلی حقانیت نبوت پیامبر اکرم(ص) است. ب) آخرین کتاب آسمانی است و از این رو جهانی و جاودانه است. ج) محفوظ به حفظ الهی است.
۳. قرآن از جهات گوناگون دارای اعجاز است، مانند: امی بودن پیامبر، ویژگی‌های ادبی قرآن، محتوا و معارف قرآن، ویژگی‌های عددی و...
۴. قرآن درباره آوردن کتابی مانند خودش و حتی یک سوره مانند سوره‌های قرآنی، تحدی کرده است.
۵. قرآن از نظر بسیاری از دانشمندان و اندیشمندان بشری، به‌عنوان کتابی منحصر‌به‌فرد شناخته شده است.
۶. قرآن گاهی به بیان مسائلی پرداخته است که در عصر نزول قرآن کاملاً بی‌سابقه بودند و یا برخی از آن‌ها در اعصار بعدی به‌طور کامل درک و کشف شده‌اند. مانند: زوجیت گیاهان، حرکت زمین، کرویت زمین، خبر از آینده، گسترش آسمان‌ها و...

قرآن کتاب هدایت

۱. قرآن انسان را به صراط مستقیم، حیات معنوی، فلاح و رستگاری، بهشت جاودان و رضوان الهی و در یک کلام به عبودیت خدا هدایت می‌کند.
۲. قرآن برای همه انسان‌ها در همه اعصار هدایت است.
۳. قرآن حاوی کامل‌ترین و متقن‌ترین هدایت است.
۴. اولین مرحله بهره‌مندی از قرآن عبارت است از: قرائت (خواندن و فهمیدن) و تدبر در آیات نورانی آن.
۵. دست‌یابی به هدایت الهی، از آثار قرائت و تدبر در قرآن است.

شرایط بهره‌مندی از قرآن کریم

۱. تقوا و کسب رضایت الهی، به‌عنوان شرط اصلی بهره‌مندی از هدایت قرآن
۲. پایبندی به آداب ظاهری و باطنی تلاوت قرآن کریم
۳. تعبد نسبت به آموزه‌ها و هدایت‌های قرآن کریم
۴. جدا نکردن یک آیه از مجموعه آیات و سایر آیات مربوط
۵. توجه به آموزه‌های قطعی کتاب و سنت
۶. اعتدال در فهم قرآن (پرهیز از شتاب‌زدگی و بی‌مبالاتی در برداشتهای قرآنی از یک‌سو و ترس و پرهیز از فهم قرآن از سوی دیگر).
۷. کسب مقدمات لازم و توجه به مراتب درک و توانمندی خویش

ظاهر و باطن قرآن

۱. قرآن کریم دارای ظاهر و باطن است.
۲. باطن آیات کریمه عمدتاً به دو صورت تعریف شده است:
 - الف) باطن آیات با تدبر در ظاهر آیات و سایر قرائن، دست‌یافتنی است.
 - ب) باطن آیات معنایی است که ظاهر لفظ بر آن دلالت ندارد و فهم آن از راه تلاش‌های رایج علمی ممکن نیست، بلکه دست‌یابی به آن، تنها از طریق معصومان امکان‌پذیر است.
۳. معنای ظاهری و باطنی آیات قرآن کریم نه‌تنها متعارض نبوده و یکدیگر را نفی نمی‌کنند، بلکه تناسب و مؤید یکدیگرند.

تأویل قرآن

۱. تأویل یعنی بازگرداندن (ارجاع دادن به منظور اصلی یا به مصداق عینی و یا...) که متناسب با هر موضوع، شکل آن متفاوت است.
۲. واژه تأویل در قرآن کریم در مصادیق متفاوتی به کار رفته است، مانند:
 - الف) تأویل رویا به معنای بازگرداندن صورت رویا به واقعه خارجی
 - ب) بیان حکمت مقدرات و فرامین الهی (تبیین)
 - ج) تأویل در معاملات به معنای بازگرداندن کامل حق به طرف مقابل
 - د) تأویل در منازعات به معنای بازگرداندن آن نزاع به مرجع رفع اختلاف
 - ه) تأویل آیات و عبارات قرآن کریم به معنای بازگرداندن ظاهر الفاظ آن‌ها به وقایع خارجی مانند وقایع مربوط به برپایی قیامت
۳. تأویل به معنایی خاص درباره برخی از آیات (آیات متشابه) به کار رفته است. در این مورد، نکات زیر قابل توجه است:
 - الف) برخی از آیات قرآن کریم محکم و برخی متشابه هستند.
 - ب) فهم دقیق آیات متشابه نیازمند تأویل (بازگرداندن و ارجاع) آن‌ها به محکمت است.
 - ج) علم به تأویل آیات متشابه از راه تدبر در آیات به دست نمی‌آید، بلکه علم آن در انحصار خدای متعال است که آن را در اختیار معصومین علیه‌السلام نیز قرار داده است.
 - د) وجود متشابهات و انحصار آگاهی از تأویل آن‌ها، ضرورت رجوع به معصومین علیه‌السلام برای فهم را روشن می‌سازد.
۴. علم به برخی از اقسام تأویل در انحصار خدای متعال و معصومین علیه‌السلام است، درحالی‌که تفسیر و تدبر در آیات کریم برای عموم مردم ممکن و ضروری است.

عترت و قرآن

۱. قرآن کریم بر بیان مقاصد خویش، دلالت روشن و تام دارد.
۲. امت برای بهره‌گیری کامل از قرآن، نیازمند معلم و مبین برای قرآن است.
۳. وجود مجملات، متشابهات، حقایق باطنی و تأویل در آیات قرآن، از دلایل نیازمندی امت به معلم و مبین است.
۴. آیات و روایات بسیاری بر وجود معلم و مبین برای قرآن، دلالت دارند.
۵. پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) معلم و مبین قرآن هستند.